

альфа й омега психокультури народу, його надійний моральний провідник і духовний учитель у драматичних лабіринтах історичної долі як неперервної боротьби українства за фізичне виживання, державне утвердження, життєтворчу реалізацію, духовну соборність [див. детально 5].

Висновки. 1. Віднесення філософем до ідеального класу явищ, що істотно світоглядно збагачує професійний простір соціальної роботи і соціокультурну сферу суспільства загалом, дає підстави сформулювати наступні попередні узагальнення:

– виникнення філософем як носія первинних, фрагментарних знань про світ відноситься до того прадавнього періоду розвитку людства, коли на фоні розвиненого міфологічного мислення починає зароджуватися інший тип раціональності – філософський, який характеризується уявленням про відмежованість суб'єкта від об'єкта сприйняття;

– філософема надалі починає виконувати функцію експлікатора універсальї культури на новому етапі розвитку форм людського мислення, що почасти зводиться до філософського пояснення відносин “людина – світ”;

– єдність людської культури як глобального комунікаційного поля зумовлена фізичною єдністю об'єктивного світу, у зв'язку з чим філософема набуває стійкого характеру, оскільки форми людського сприйняття і мислення є загальними для всіх;

– сферою буття філософем є індивідуальне ідеальне як зміст суб'єктивної реальності особи, яке, будучи інтегральною властивістю соціальних систем, практикує у суспільненні суб'єктивні образи та світоглядні картини світу, котрі є надособистісним культурним надбанням;

– примітними для філософем ознаками є неявна форма їх вияву в людському доквіллі, спроможність трансформуватися згідно зі специфікою конкретного історичного моменту розвитку соціуму і здатність зберігати у часопросторі культури свої форми незмінними;

– гносеологічно філософема є однією з найбільш досконалих форм пізнання людиною світу, яка завжди поєднує особливості різних типів і рівнів організації пізнання експлікатора, одним з яких обов'язково є філософський;

– в антропологічному вимірі філософема виконує функцію верифікації знань про людину і світ, надаючи особі можливість зорієнтуватися в гігантському світі культури, вектор якої головно залежить від повноти індивідуального тезауруса філософем;

– кількісне освоєння мови філософем ще не гарантує плідне, евристично багате, культурне зорієнтування особистості, адже завжди існує можливість опрацювання такого їх набору, який буде малоприматним для конкретної історичної ситуації сучасності, а інколи – й деструктивним;

– всі наявні філософем слухно розділити на дві групи: ті, зміст яких продовжує зберігати актуальність, і ті, зміст яких став атавізмом;

– філософем збагачують теорію і практику соціальної роботи філософським, переважно світоглядним, змістом, а тому формулюються не у вигляді чітких наукових викладок, оформлених за допомогою логіко-понятійного апарату, а у формі поєднання знань теоретичного і буденного рівнів, природничого і соціогуманітарного змістовлень.

2. Філософема – це ідеальний, перш за все мисленнєвий, феномен, котрий уможливує інтеграцію філософського типу раціональності та знань інших типів, що отримуються у процесі людського пізнання. Вона охоплює інформацію та знання про граничні першооснови буття, що організовані як відповідь на питання світоглядного характеру. Кожна філософема – явище історичне, тобто здатне видозмінюватися у часопросторі людської культури і суспільного повсякдення. Її соціальним продовженням є *ідеологема* як сукупність поглядів та уявлень, які зорганізують та змістовлюють самосвідомість народу і виявляються у мовних одиницях (фонема, семема). Важливість рефлексивного володіння соціальним працівником філософемами визначається тим, що вони дають змогу йому сформувати філософськи аргументований погляд на світ, буття людини в ньому, світогляд і Бога, а також скористатися здобутими у цьому проблемно-змістовому форматі знаннями як засобами соціальної мислєдїяльності у ситуаціях його професійного повсякдення.

1. Благова Т.И., Емельянов Б.В. Философемы Достоевского: три интерпретации. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 352 с.

2. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. Книга первая. – СПб.: Наука, 1993. – 347 с.

3. Картавцев В.В. Философема в отечественной научной литературе второй половины XX – начала XXI века // Вестник МГОУ. Серия “Философские науки”. – 2011. – № 1. – С. 69–77.

4. Картавцев В.В. Философема как объект социально-философского анализа : Дисс... канд. философских наук / 09.00.11. – Москва, 2011. – 136 с.

5. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

6. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 163–204.

ГЕНЕЗИС НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

МУЗИКА О.

Copyright © 2013

Актуальність наукового дослідження проблематики ціннісно-сміслової сфери особистості зумовлюється дедалі більшим поширенням в урбаністичному, постіндустріальному суспільстві таких негативних явищ як цинізм, нігілізм, аномія (нечутливість до загальнолюдських норм і ціннісних настановлень). Технократична свідомість сучасної людини з притаманними їй негативізмом і споживацькими інтенціями спричинює низку похідних глобальних загально цивілізаційних проблем, а саме: моральність застосування окремих винаходів (технологія

клонування, застосування енергії атому тощо), питання екології довкілля, міжетнічних конфліктів, тотальне матеріальне зубожіння широких верств населення на тлі безмірного збагачення кримінально-олігархічних кланів, нівелювання християнських цінностей та зменшення сили впливу інституту релігії.

Ціннісно-смилова сфера особистості є складним цілісним утворенням, котре передусім охоплює систему ціннісних орієнтацій, які інтеріоризуються в результаті оволодіння вітакультурним досвідом, виявляються у цілях, переконаннях, ідеалах, інтересах і є ключовим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки окремих особистостей. Як відомо, цінності сприймаються на інформаційному рівні, переживаються як певні смислообрази на емоційному рівні та детермінують поведінкову активність особистості за допомогою вольових процесів. Крім того, ціннісні орієнтації є одним із критеріїв розмежування пріоритетного, суттєвого для кожної людини та неістотного й малозначущого, а відтак саме вони є центральними ланками світогляду й засадничими елементами її власного сенсу життя. Специфіка розвитку аксіосфери особистості зумовлюється як віковими особливостями та певними новоутвореннями різних вікових періодів, так і рівнем розвитку суспільства загалом [7, с. 192].

З погляду філософії, цінністю є все те, що здатне задовільняти людські потреби. Отож, цінність предметів чи явищ визначається їхніми властивостями та відношенням до конкретних потреб чи інтересів людини. Однак слід сутнісно розмежувати терміни “матеріальні вартості” та “психодуховні цінності” [1, с. 154].

З психологічної точки зору, цінністю є будь-який “об’єкт” (у тому числі ідеальний), що має істотне значення для суб’єкта (індивіда, групи, етносу тощо). Відтак, у широкому розумінні, цінності постають не лише як абстрактні сенси, а й стабільно важливі для кожного індивіда реальні матеріальні блага. У вузькому ж значенні, цінності розуміються як певні духовні ідеї, котрі виражені у поняттях та характеризуються високим рівнем узагальнення [4, с. 25]. Своєю чергою, соціальна психологія вивчає проблему ціннісно-смилових орієнтацій з позицій уможливлення наукового прогнозування соціальної поведінки людей, які мають ті чи інші ціннісні пріоритети. Загальна ж психологія досліджує проблеми ціннісної регуляції, її специфіку, а також особливості функціонування задіяних при цьому психологічних механізмів.

Підсумки аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури дають змогу констатувати, що проблематика цінностей та розвитку ціннісно-смилової сфери має в науковій думці багату історію. Зокрема, відомо, що в епоху древності цінності уже були уніфікованими в межах кожної родоплемінної групи, вони зумовлювали ставлення до природи, а також правила поведінки стосовно одноплемінників і чужинців. В онтогенезі цінності проходили шлях від “Ми – цінностей” до “Я – цінностей”. Це так зване “Ми” включає батьків, інших членів сім’ї, домашніх тварин, рослин, які тотемізувалися чи фетишизувалися, а відтак наділялися людськими здатностями говорити, відчувати, мислити і поводитися. То ж не дивно, що цінності маленької дитини чи учня початкової школи, як і працінності в історії людства володіють однаковими ознаками: 1) обмежуються лише двома полярними оцінками – “добре” та “погано”; 2) приймаються усі і беззастережно; 3) соціально формовивляються і входять у людську свідомість через міфи, легенди, казки, обряди, ритуали, танці, прикраси, символічно-орнаментальні візерунки тощо.

Відтак для родоплемінної групи доступними були виключно спільні цінності сукупного суб’єкта, а структурне розмежування первісної громади спричинило виокремлення із сукупного общинного суб’єкта відносно автономного індивідуального суб’єкта. Мислителі ж Стародавньої Греції трансформували цього індивіда в особистість, котрій притаманна сукупність індивідуальних, унікальних і неповторних ціннісно-смилових спрямувань [5, с. 204-206].

В античній та середньовічній філософії питання про цінності було безпосередньо включено в структуру питання про буття: повнота буття розумілася як абсолютна цінність для людини, яка виражала водночас етичні та естетичні ідеали. Тут цінності не відокремлювалися від істинного буття, а розглядалися як його інтегровані елементи і водночас його головні критерії. Основними філософськими питаннями різних філософських шкіл Древньої Греції були: “що таке благо?” і “що таке справедливість?”. Тому не випадково Платон у вченні про ідеальну державу поставив в її основу принцип справедливості, а Сократ, зробив ці питання центральним і вихідним пунктом своєї філософії. Однак у філософії Античності не було однастайності поглядів щодо цієї проблематики, а відтак виникали різноманітні підходи до питання абсолютного чи відносного характеру цінностей. Так, зокрема, на думку Платона, вищі цінності мають абсолютний характер, тоді як з погляду софістів, всі цінності є індивідуальними та відносними, оскільки саме “людина є мірою всіх речей”. Зі свого боку Арістотель започаткував диференційований підхід до цінностей, згідно з котрим визнається існування самодостатніх цінностей, до яких, зокрема, належать людина, щастя, справедливість тощо. Водночас він обґрунтовував й відносний характер більшості цінностей, адже різні предмети мають різну цінність для дітей або дорослих, розумних чи дурних людей. Відтак мудрість, на думку Арістотеля, полягає у виокремленні й осягненні розумом саме тих речей, які відначально є найбільш цінними [3, с. 87-89].

Німецький філософ Іммануїл Кант обстоював апріорний статус цінностей як сфери свободи (моральності), що протистоїть царству необхідності (природі). Його ж співвітчизник Георг Вільгельм Фрідріх Гегель особливу увагу зосереджував на розмежуванні цінностей на економічні та духовні. Перші розглядалися ним як специфічні товари. Тут мається на увазі абстрактна, мінова вартість товару, адже всі речі мають цінність і це є підставою розглядати їх як товар [Там само].

Пізніше представники концепції аксіологічного трансценденталізму (М. Шелер, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) розглядали цінності як специфічні утворення ідеального буття, котрі є незалежними від людських бажань. Адже краса, справедливість, добро є самодостатніми цілями і тому не можуть слугувати засобом для будь-яких інших цілей. Таким чином, цінність є певним ідеалом, носієм якого є трансцендентальний суб’єкт. Окрім того, цінності тут

вивчалися як норми, які незалежно від людини уворюють загальну основу конкретних похідних цінностей та культури зокрема. М. Шелер вважав, що цінності утворюють онтологічну основу особистості. Але цінність предметів, не слід утотожнювати з їх емпіричною природою, адже вона може існувати незалежно від тих речей, властивостями яких вона є. Цінність предметів, залежить від їх довговічності, і того рівня задоволення, яке вони приносять. Найменш довговічними є цінності, котрі пов'язані із задоволенням тілесних потреб і з матеріальними благами. Більш вище задоволення приносить поцінування прекрасного і пізнання нового, а найвищою цінністю є Бог [2, с. 101-102].

На думку сучасного дослідника І. Фролова, цінність – це особливий формопрояв співвідношення між суб'єктом і об'єктом, при чому властивості об'єкту підлягають оцінці відповідно до того, наскільки вони задовольняють потреби суб'єкта. Такий погляд, абсолютизує власне ставлення суб'єкта до цінностей, яке виражається за допомогою оцінки [6, с. 17-18].

Розглянемо детальніше власне психологічний підхід до розуміння цінностей. Його характерною особливістю є те, що цінності тут розглядаються як особливі утворення індивідуальної чи колективної свідомості. Вони є ідеалами, певними еталонами оцінки, узагальненими уявленнями про блага, яким надається перевага, і водночас вказівниками на допустимі способи здобуття останніх особистістю чи суспільством. Таке визначення відображає уявлення про цінності як щось стабільно значуще [Там само].

Відначально, на думку В. Вундта, кожен предмет, який задовольняє якусь потребу людини вважається цінністю. Джерелом цінностей є біологічні та психологічні потреби людини, а самі цінності постають як об'єктивні чинники реальності, які можна емпірично виявити [3, с. 87-89].

Розвиток особистості, за О.М. Леонтьєвим, буде цілісним, якщо особистісний профіль людини вмщуватиме ієрархію цінностей з чітко визначеними вершинами. Якщо ж психологічний профіль особистості буде “сплюснутим, тобто позбавленим справжніх вершин”, тоді неістотні події у своєму житті людина сприйматиме як значні, а великого взагалі не помічатиме. Така убогість особистості може за деяких соціальних умов супроводжується задоволенням лише первинних матеріально-побутових потреб. У цьому й полягає психологічна загроза, яку несе теперішнє суспільство споживання, і його надмірна зорієнтованість на прагматичні цінності. Тому для гармонійного розвитку особистості необхідна переорієнтація потреб на творення, яке не знає кордонів.

Також слід зауважити, що механізм привласнення особистістю цінностей не є аналогічним до механізму засвоєння знань. Часто виникнення “фантомних вершин”, що утворюються під впливом стереотипних, позбавлених особистісного смислу ідеалів, поєднується з відсутністю ієрархічно структурованих пріоритетів. Відтак, розвиток ціннісно-сислової сфери особистості має супроводжуватися безперервним пошуком своїх суб'єктивно значущих змістів у різних сферах власної життєдіяльності [5, с. 204-206].

Інші представники вітчизняної психології (С. Л. Рубінштейн, Ю. А. Слюсарєв, Л. М. Попов) стверджували, що саме молодший підліток вперше усвідомлює неповторність свого набору ціннісних ідеалів і робить початкові спроби щодо впорядкування власної ієрархічної системи цінностей. Відтак внаслідок посилення власної суб'єктності, підліток стає спроможним бути автором свого життя та ініціатором власного ціннісного зростання. Семе тоді процес формування цінностей поступається місцем саморозвитку. При цьому внутрішніми джерелами ціннісного саморозвитку є протиріччя між “Я реальним” та “Я ідеальним”, між “Я реальним” та “Я дзеркальним”, між цінностями суб'єкта та цінностями суспільства (чи найближчого оточення), а також між його реальними можливостями та наявними потребами. Ціннісні протиріччя зумовлюють процес ціннісного саморозвитку людини, котрий відбувається внаслідок розв'язання внутрішньо особистісного конфлікту (зняття суперечностей). Діалектика ж розвитку ціннісно-сислової сфери особистості полягає в єдності самоствердження нової та заперечення попередньої системи цінностей [Там само].

Отже, у психології особистості проблема цінностей, ціннісних орієнтацій та ціннісно-сислової сфери особистості розглядається у зв'язку із соціалізацією особистості, у процесі котрої людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, орієнтири, установки. Зазначені цінності, ціннісні орієнтації та ціннісно-сислова сфера особистості розглядаються як особливі критерії оцінкової сфери та внутрішні регулятори життєдіяльності й поведінки людини. Окреслені психічні утворення виконують подвійну функцію: з однієї сторони, вони є елементами когнітивної структури особистості, а з іншої – елементами її мотиваційно-потребової сфери. Відтак проявляється дуалістична природа системи цінностей, які зумовлюються водночас індивідуальним і соціальним досвідом [1, с. 155]. Останні виникають на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності кожної людини, в рамках певних форм міжособистісного спілкування та конкретно-історичних суспільних взаємин [2, с. 101-102].

1. Амишев Б.С. Психологическая теория ценности: системно-функциональный подход / Амишев Б.С. – Казань : Феникс, 2002. – 154 с.
2. Будинайте Г.Л. Личностные ценности и личностные предпочтения / Г.Л. Будинайте, Г.В. Корнилова // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 99-105.
3. Выжлецов Г.П. Аксиология: становление и основные этапы развития / Г.П. Выжлецов // Социально-политический журнал. – 1996. – № 5. – С. 86-99.
4. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы аксиологических исследований / Деркач А. А. – М. : Просвещение, 1999. – 25 с.
5. Каган М.С. Философская теория ценности / Каган М.С. – СПб. : Петрополис, 1997. – 234 с.
6. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Леонтьев Д. А. – М. : Мир, 1992. – 117 с.
7. Сластенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию / Сластенин В.А. – К. : Академия, 2002. – 192 с.